

<https://doi.org/10.62837/2024.2.232>

İNTİZAR KAMİL QIZI KƏRİMOVA
ADU, İngilis dilinin fonetikasi
kafedrasının baş müəllimi
intizar.karimova@adu.edu.az
0000-0001-5830-6764

İNGİLİS DİLİNDƏ NƏQLİ CÜMLƏLƏRDƏ MÜSBƏT MÜNƏSİBƏT İFADƏ EDƏN İNTONASIYA MODELƏRİ

Xülasə

Məqalədə Müasir ingilis dilində dəyişkənlik yaratmaq üçün intonasiya və onun funksiyaları haqqında danışılır. İntonasiya cümlənin prosodik xüsusiyyətlərinin məcmusudur: ton (nitqin melodiyası), səs həcmi, nitqin tempi və onun ayrı-ayrı seqmentləri, ritm, fonasiya xüsusiyyətləri. Stresslə birlikdə dilin prosodik sistemini təşkil edir. Seqmental fonetik vahidlərdən (fonemlərdən) və öz məzmun planına malik olmayan diferensial əlamətlərdən fərqli olaraq, bütün intonasiya vahidləri ikitərəfli, başqa sözlə, bu və ya digər məna ifadə edən əlamətlərdir. Dilin ən kütləvi ünsiyyət vasitəsi nəqli cümlələr hesab olunur. Nəqli cümlələr məlumat xarakterli cümlələrdir və dilə məxsus söz sırası öz düzgün ifadəsini bu cümlələrdə tapır. Nəqli cümlələr məlumatvermə funksiyasını yerinə yetirməklə situasiya və digər linqvistik faktorların təsirindən asılı olaraq intonasiya cəhətdən variativləşir, emfatik xarakter daşıya bilər. Həmin cümlələrdə ifadə olunan pozitiv və neqativ məna münasibətlərindən asılı olaraq emfatik və qeyri-emfatik intonasiya kompturlarından istifadə olunur. Bu intonasiya kompturları eyni bir cümlənin müxtəlif situasiyalarda tələffüzünü reallaşdırır və həmin cümlədə ifadə olunan münasibəti diqqətə çatdırır. Buna görə də danışmaq aktında istifadə olunan kommunikativ cümlə növlərində ifadə olunan münasibətə görə onları pozitiv və neqativ məna münasibətləri ifadə edən cümlələrə bölmək olar.

Açar sözlər: ingilis dili, nəqli cümlə, intonasiya, müsbət münasibət, modellər

Интизар Камиль гызы Каримова

ИНТОНАЦИОННЫЕ ОБРАЗЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ПОЗИТИВНОЕ ОТНОШЕНИЕ В ПЕРЕНОСНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Статья про интонации и его функциях для создания вариативности в современном английском языке. Интонация—совокупность просодических характеристик предложения: тона (мелодики речи), громкости, темпа речи и её отдельных отрезков, ритмики, особенностей фонации. Вместе с ударением образует просодическую систему языка. В отличие от сегментных

фонетических единиц (фонем) и дифференциальных признаков, не имеющих собственного плана содержания, все интонационные единицы двусторонние, иначе говоря являются знаками, выражают тот или иной смысл. Предложения считаются самым массовым средством общения в языке. Образные предложения являются информативными предложениями, и в них находит правильное выражение порядок слов языка. Выполняя информационную функцию, образные предложения становятся интонационно разнообразными в зависимости от влияния ситуации и других языковых факторов, могут иметь эмфатический характер. Эмфатические и неэмфатические интонационные образцы используются в зависимости от положительного и отрицательного значения, выраженного в этих предложениях. Эти интонационные контуры реализуют произношение одного и того же предложения в разных ситуациях и привлекают внимание к отношению, выраженному в этом предложении. Поэтому по отношению, выраженному в типах коммуникативных предложений, употребляемых в акте речи, их можно разделить на предложения, выражающие положительные и отрицательные смысловые отношения.

Ключевые слова: английский язык, переводное предложение, интонация, позитивный настрой, модели.

INTONATION PATTERNS EXPRESSING POSITIVE ATTITUDE IN TRANSFERENTIAL SENTENCES IN ENGLISH SUMMARY

INTIZAR KAMIL GIZI KARIMOVA

The article deals with the intonation and its functions in the creating of the variability in Modern English. Intonation is a complex unity of variations in pitch, sentence stress, tempo, rhythm and timbre. The pitch component of intonation or melody, is the changes in the pitch of voice in connected speech. Intonation serves to form a prosodic system of language with stress forms. Though being a contextual plan the segment differs from phonemic and it has differential equations, all intonation units, by all means, are meaningful units. Sentences are considered the most mass means of communication in the language. Figurative sentences are informative sentences, and the word order of the language finds its correct expression in these sentences. By fulfilling the function of providing information, figurative sentences become intonationally varied depending on the influence of the situation and other linguistic factors, and can have an emphatic character. Emphatic and non-emphatic intonation patterns are used depending on the positive and negative meanings expressed in those sentences. These intonation contours realize the pronunciation of the same sentence in different situations and bring attention to the attitude expressed in that sentence. Therefore, according to the relationship expressed in the types of communicative sentences used in the act of speaking, they can be divided into sentences expressing positive and negative meaning relationships.

Keywords: English language, transfer sentence, intonation, positive attitude, models

Annotasiya. Danışanın məqsədi və münasibəti intonasiyanın əsasıdır, intonasiya isə həmin məqsədin, münasibətin göstəricisidir. İntonasiya cümlələrdə olan emosional və incə münasibətləri ifadə edir. Nitq prosesində istifadə olunan cümlələr 4 əsas kommunikativ tipə görə fərqləndirilir: 1) Nəqli cümlələr; 2) Sual cümlələri; 3) Əmr cümlələri; 4) Nida cümlələri

Aktuallıq. Dilin ən kütləvi ünsiyyət vasitəsi nəqli cümlələr hesab olunur. Nəqli cümlələr məlumat xarakterli cümlələrdir və dilə məxsus söz sırası öz düzgün ifadəsini bu cümlələrdə tapır. Nəqli cümlələr məlumatvermə funksiyasını yerinə yetirməklə situasiya və digər linqvistik faktorların təsirindən asılı olaraq intonasiya cəhətdən variativləşir, emfatik xarakter daşıya bilir. Həmin cümlələrdə ifadə olunan pozitiv və neqativ mənə münasibətlərindən asılı olaraq emfatik və qeyri-emfatik intonasiya komturlarından istifadə olunur. Bu intonasiya komturları eyni bir cümlənin müxtəlif situasiyalarda tələffüzünü reallaşdırır və həmin cümlədə ifadə olunan münasibəti diqqətə çatdırır. Buna görə də danışq aktında istifadə olunan kommunikativ cümlə növlərində ifadə olunan münasibətə görə onları pozitiv və neqativ mənə münasibətləri ifadə edən cümlələrə bölmək olar.

Tədqiqat metodları. Mövzunun məzmununa uyğun olaraq müqayisəli, linqvistik, tarixi və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

İlk növbədə pozitiv və neqativ mənə münasibətləri ifadə edən nəqli cümlələri nəzərdən keçirək. İngilis dilində nəqli cümlələrin real faktları birbaşa ifadə edən, məlumatvermə, təsviretmə, elan xarakterli, cavab xarakterli kimi növləri vardır.

Daha bir növ cümlələr məzmununda nəyəsə işarə edən (implitiv) nəqli cümlələr. Real faktları birbaşa ifadə edən nəqli cümlələr müəyyənlik, qətilik, bitkinlik kimi mənə münasibətləri ifadə edir. Bu növ cümlələrdə pozitivlik xarakteri daşıyan bu münasibətlər adətən yüksəkdən düşən (High Fall) tonla həyata keçirilir. Məsələn: It is `still `raining.

Nəqli cümlələr məlumatvermə xarakteri daşıyarsa, səs diapazonu genişlənir, tonun tezliyi yüksək tonal səviyyəyə çatır. Bu zaman cümlədə ilk vurğulu heca ilə sonda gələn vurğulu hecanın tonal səviyyəsində bir o qədər də fərq olunur. Cümlənin sonuncu vurğulu hecasında səs tonu kəskin olaraq düşür və cümlə orta temple tələffüz olunur, tembr isə neytral olur.

Pozitiv münasibət mənaları ifadə edən təsvir xarakterli cümlələrdə səs tonunun tədriclə düşməsi, orta tonal səviyyənin işlədilməsi ilə fərqlənir. Səs tonunun sonda tədriclə düşməsi baş verir. Məsələn:

`Passing `along `street, one ,day | I ` came `across an `elderly ,man `sitting on a ,door step | and `showing `signs of `great distress. I `stopped and `asked him what was the ,matter (and he `told me that his `father had been, punishing him|| (Карневская Е. Б. Practical English Phonetics, p. 202)

Bu tip cümlələrdə metodik şkalanın sınımasına da rast gəlmək olur. Bu zaman danışan şəxs cümlədə əhəmiyyət kəsb edən bir və ya 2 sözü daha qüvvətli və tonal səviyyəni qaldırmaqla tələffüz edir. Cümlənin metodik istiqamətində enən istiqamətli

şkalanın sınıması baş verir və şkalanın enməsi həmin sözlərin tələffüzündən sonra yenidən davam edir.

Bu hadisə əsasən emfatik nitqdə baş verir və “Broken Descending Skale” adı ilə təqdim olunur və onun işarəsi sözün qarşısında üzüyuxarı oxla (↑) verilir. Məsələn: The `farmer `looked and saw that ↑all the sheep were gathered in the yard, and the gate was, shut (Карнеевская Е. Б., Practical English Phonetics, p.203).

Elan xarakterli pozitiv mənə münasibəti ifadə edən nəqli cümlələrdə diapazon daralır və bu növ cümlələr enən metodik şkala ilə xarakterizə olunur. Cümlə yavaş temp və neytral templə müşayiət olunur. Məsələn: The `bus `leaves at `5 o'clock.

Cavab xarakterli nəqli cümlələr adətən səs tonunun ilk vergülü hecalarda yüksək səviyyə ilə başlayıb tədriclə enməsi ilə fərqlənirlər.

Məsələn: Where can I find the owners of the inn?

The `old `man is `not in.

Yüksək səviyyədən enən (High Fall) tonla deyilən bu növ cümlələr daha geniş diapazonlu olurlar.

Məsələn: You `mustn't `go out, it is `raining. `Is it `raining (I can't believe).

Məzmununda nəyəsə işarə edən nəqli cümlələrin aksent-metodik modeli digər nəqli cümlə növlərindən nəzakətli xahiş, təklif, güman, nəzakətli qarşıdurma, formal nəzakət, ruhlandırma, sakitləşdirici kimi müsbət mənə münasibətlərini yerinə yetirməsi ilə kəskin surətdə fərqlənir. Məsələn:

You `live in the `village - In the `city.

(nəzakətli düzəliş)

It `didn't took you `long.

It `did You are not working hard – I `certainly `am (It is not true) (nəzakətli ziddiyət).

What can I do to solve these problems?- You must be `careful (mühafizəedici təklif)

You can do it `alone (Don't be afraid). (ruhlandırma)

İmplicit (Implicatory) tipli nəqli cümlələrin tələffüzü ilk vurğulu hecada yüksək tonal səviyyəsinin işlənməsi və onun sonra pilləvari şkala ilə əvəzlənib sonuncu vurğulu hecada səs tonunun düşməsi və onun ardınca dar diapazonlu qalxmanın işlənməsi ilə başa çatır.

Melodik şkalanın əvvəlində temp nisbətən cəld olur, sona gəldikdə isə temp yavaşlayır, vurğulu hecada olan sait daha uzun variantda tələffüz olunur.

Formal nəzakət, ruhlandırma, sakitləşdirici kimi mənə münasibətləri ifadə edən nəqli cümlələrdə pilləvari şkaladan istifadə olunur, hər bir əsas mənə daşıyan söz vurğulu olur və sonuncu vurğulu hecada səs tonunda dar diapazonlu qalxma baş verir. Bu tip cümlələr yüksək şkala (High Head) ilə də işlənir.

Tell me, doctor. Is he badly hurt? `Nothing at `all serious.

Nəqli cümlələr neqativ mənə münasibətləri funksiyasını yerinə yetirdikdə rəğbətsizlik, soyuqqanlılıq, biganəlik ifadə edirlər. Bu zaman cümlələrin aksentmelodik strukturunda dəyişiklik baş verir. Belə ki, şkalada alçaq səviyyəli dar diapazonlu lokal səviyyənin işlədilməsi bütün vurğulu, vurğusuz hecalarda baş verir.

Sonuncu vurğulu heca isə alçaqdan düşən - Low Head+Low Fall modeli ilə tələffüz olunur. I → can't really think.

Cümlə eyni melodik şkala, yəni alçaq şkalaların alçaqdan qalxan tonla (Low Head+Low Rise) işləndikdə həmin cümlələr etinasızlıq, töhmət kimi münasibətləri ifadə edir. Məsələn:

What will they think of me? - You → mustn't take it to heart.

Bu növ nəqli cümlələr ingilis dilində "perfunctory" kimi adlandırılır.

Neqativ münasibət mənaları olan təsirlənmə, çağırış, etiraz, səbirsizlik, dözümsüzlük kimi münasibətlər ifadə edən nəqli cümlələrdə adətən yüksək səviyyəli şkala, sonda isə Rise-Fall (qalxıb-düşən) intonasiya konturu işlədilir (High Head-Rise-Fall).

Can you manage alone?

- I'm sure I can.

Sual məqsədilə işlədilən cümlələrə sual cümlələri deyilir. Sual cümlələri vasitəsilə danışan şəxs öz müsahibindən nəyisə öyrənmək, dəqiqləşdirmək, müəyyənləşdirmək və ya hər hansı məsələyə onun münasibətini bilmək istəyində olur.

Sual cümlələri qrammatik, intonasiya və aksent-melodik strukturuna görə birbirindən fərqlənir. Sual cümlələrinin yaranmasında intonasiya mühüm rol oynayır. Sual cümlələri ümumi sual cümlələri, xüsusi sual cümlələri, alternativ sual cümlələri, ayırıcı sual cümlələri kimi növlərə bölünür.

İndi isə ümumi sual cümlələrində pozitiv nə neqativ münasibət mənaları ifadə edən intonasiya konturlarını nəzərdən keçirək.

Ümumi sual cümlələri. İngilis dilində ümumi sual cümlələri əsasən ikinci vasitə ilə əmələ gəlir: köməkçi və ya modal fellər cümlənin əvvəlinə keçirilir (inversiya vasitəsilə), və ya intonasiya vasitəsilə. İntonasiya vasitəsilə düzələn sual cümlələrində söz sırası dəyişməx qalır və sorğu intonasiyasının köməyi ilə həyata keçirilir. Məsələn:

Do you think so?

Have you heard about it?

You can speak English well?

Müasir dilçilər tərəfindən "Yes", "No" questions adlanan ümumi sual cümlələri cümlənin ümumi məzmununa verilən suallardır və bu növ müəyyən bir məlumat barədə ya təsdiq (Yes), və ya inkar (No) cavabı tələb edən suallardır.

Ümumi sual cümlələrində istifadə olunan köməkçi və ya modal fellər, həmçinin cümlədə əsas məna daşıyan nitq hissələri vurğulu olur. Melodik şkala pilləvari formada olur. Adi, normal danışmaq aktında sonuncu vurğulu hecə səs tonunun dar diapazonlu qalxma ilə tələffüz baş verir və bu da həmin cümləni sual kimi formalaşdırır. Ümumi sual cümlələri daha çox maraq ifadə etdiyindən bu növ cümlələrdə pozitiv, neqativ məna münasibətləri müxtəlif çalarda ifadə oluna bilər. Buda həmin cümlələrdə müxtəlif intonasiya konturları vasitəsilə realizə olunur.

Ümumi sual cümlələrində alçaqdan qalxan ton (Low Rise), dar diapazonlu yüksək şkalalı yüksəkdən qalxan ton (High Narrow Rise), düşüb-qalxan (Fall Rise), geniş diapazonlu yüksəkdən düşən (High Wide Fall), yüksəkdən qalxan (High-Rise),

yüksəkdən qalxıb-düşən (Rise-Fall) kimi intonasiya modellərindən istifadə olunur. Bunlardan əlavə qalxan istiqamətli şkala ilə yüksəkdən qalxan ton (Rising Head+High Rise), yüksəkdən düşən tonla alçaqdan qalxan tonun birləşməsi olan (High Fall+Low Rise) intonasiya konturlarından da istifadə olunur.

Nəticə. “Confirmatory” adlanan və pozitiv münasibət mənaları ifadə edən təsdiq xarakterli ümumi sual cümlələrində söz sırası dəyişməz qalır və sual soruşan şəxs öz müsahibindən təsdiq cavab, razılaşma gözləyir. Bu növ cümlələrdə adətən “so this” ifadəsi təsdiq məqsədilə işlədilir və sonluq yüksəkdən düşən (High Fall) tonla bitir.

Here we are-So this is your house?

Təsdiq bildirən təklif, təkid, müzakirə xarakterli ümumi sual cümlələri pozitiv münasibət mənasında olduqda qrammatik vasitə ilə formalaşırırlar-köməkçi və ya modal fellər cümlənin əvvəlinə keçib vurğulu olur və cümlə yüksəkdən düşən (High Fall) tonla bitən intonasiya konturu ilə səciyyələnir.

John's generosity is amazing.

- Is it generosity do you think?

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.
2. Babayev S.M. English phonology. Bakı, 2004.
3. Babayev S.M. English phonetics. Bakı, 2005.
4. Zeynalov F. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri. Bakı, 1996.
5. Zeynalov F. Practical English phonetics. Bakı, 2018.
6. Васильев В.А. Фонетика английского языка. Москва, 1970.
7. Карнеевская Е.Б. Practical English Phonetics. 2010.
8. Antipova E.A. English intonation. 1974.
9. Dickushina O.İ. English phonetics (theoretical course). 1965.
10. Petur Roach. English phonetics and phonology. Cambridge, 2009

Rəyçi: baş müəllim Zülfüqarova Elmira, ADU